

2.

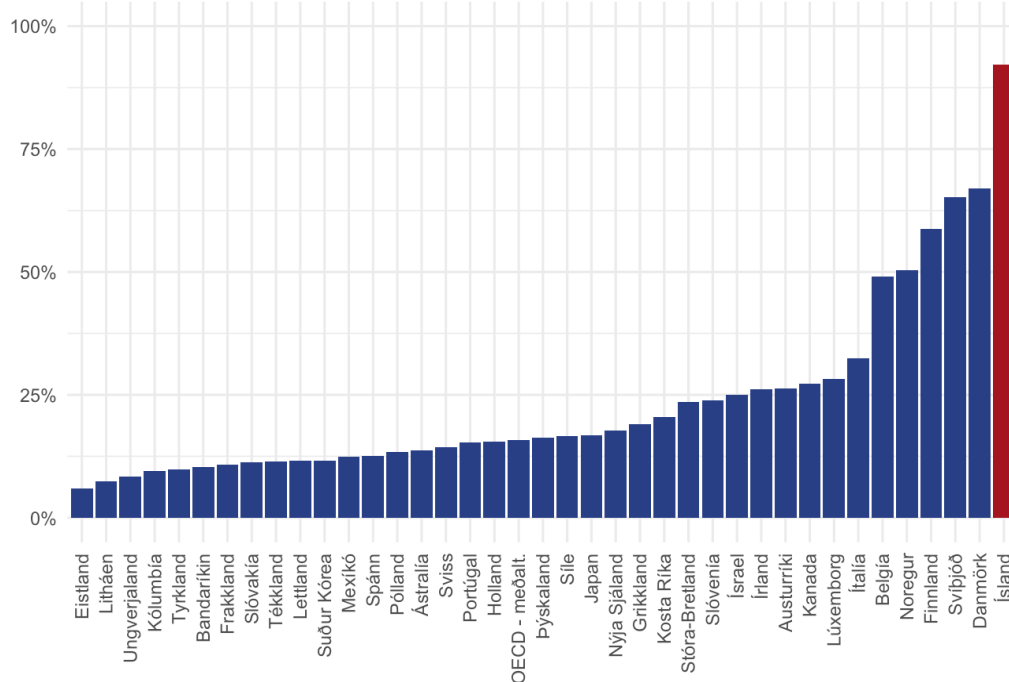
Umgjörð kjarasamninga á Íslandi

2.1 Íslenskur vinnumarkaður

Íslenskur vinnumarkaður byggist á lögum og kjarasamningum. Lög kveða á um grundvallarreglur um réttindi og skyldur starfsfólks en með kjarasamningum hafa stéttarfélög samið um aukin réttindi. Flestar breytingar á löggjöf sem tengjast vinnumarkaði undanfarin ár eiga rætur sínar að rekja til kjarasamninga og tilskipana ESB vegna aðildar Íslands að EES.

Í lögum um starfskjör launafólks og skyldutryggingu lífeyrisréttinda nr. 55/1980 segir að laun og önnur starfskjör, sem aðildarsamtök vinnumarkaðarins semja um, skuli vera lágmarkskjör fyrir allt launafólk í viðkomandi starfsgrein á því svæði sem samningurinn tekur til. Vinnumarkaður á Íslandi skiptist í meginatriðum í almennan (einkageirinn) og opinberan (ríki og sveitarfélög) vinnumarkað.

Stéttarfélagspátttaka hér á landi er almennt meiri en gengur og gerist. Samkvæmt nýjustu tölum Hagstofu Íslands voru rúmlega 92% vinnuaflsins aðilar að stéttarfélagi árið 2021. Til samanburðar er hlutfallið milli 50 og 67% á hinum Norðurlöndunum, sem þó raða sér í efstu fjögur sætin á eftir Íslandi. Þátttaka í OECD-ríkjunum er að meðaltali 16% en 27% í Evrópu.

Mynd 2.1 **Aðild að stéttarfélögum í OECD-ríkjum**

Heimild: OECD og Hagstofa Íslands

Á Íslandi eru helstu réttindi launafólks varin í kjarasamningum, ekki gegnum lagasetningu, t.a.m. lágmarkslaun.

Annar mælikvarði á umsvif stéttarféлага er þekja kjarasamninga (e. collective bargaining coverage). Þá er átt við hlutfall launafólks hvers kjör taka mið af gildandi kjarasamningum, óháð því hvort það sé aðili að stéttarfélagi eða ekki.⁸ Þekja kjarasamninga hér á landi var metin í kringum 90% árið 2019, sem var þá sú fimmta hæsta meðal OECD-ríkja.⁹ Það verður jafnvel að teljast varfærið en matið leiðréttir m.a. ekki að fullu fyrir verktökum eða einstaklingum með eigin atvinnurekstur.

2.2 Heildarsamtök á vinnumarkaði

Alþýðusamband Íslands (ASÍ) eru heildarsamtök stéttarféлага á almennum vinnumarkaði. ASÍ skiptist í fimm landssambönd með 44 aðildarfélag og er félagsfólk um 127 þúsund. Þar af eru rúmlega 113 þúsund virkir á vinnumarkaði.

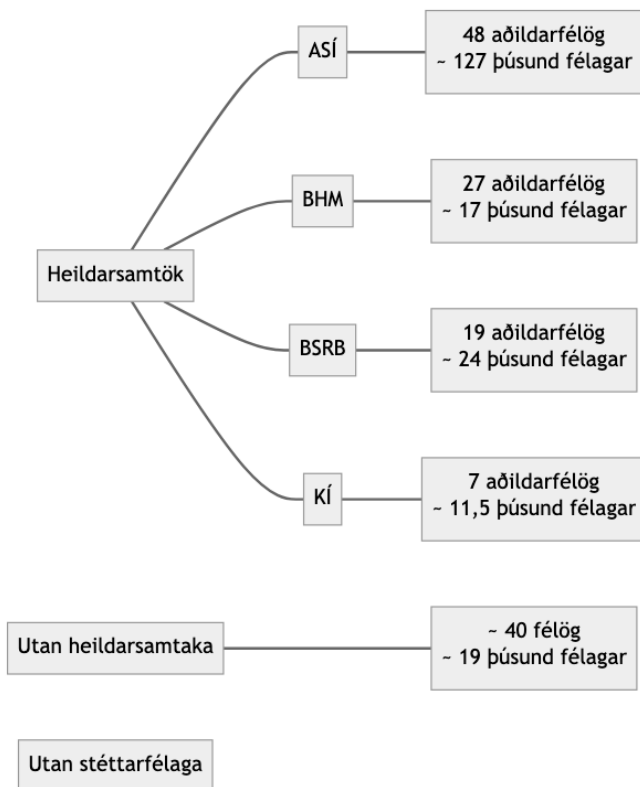
Bandalag háskólamanna (BHM) eru heildarsamtök háskólamenntaðra á vinnumarkaði með 27 aðildarfélag, og rúmlega 17 þúsund félagsmenn. BSRB eru stærstu heildarsamtök opinberra

⁸ Sjá heildstæðari skýringu á vefsíðu Alþjóðavinnumálastofnunarinnar – [ILO](#).

⁹ Um er að ræða nýjustu tölur. Sjá gagnasafn [OECD](#).

starfsmanna með 19 aðildarfélög og um 24 þúsund félagsmenn. Kennarasamband Íslands (KÍ) er samband kennara og stjórnenda í leik-, grunn-, framhalds- og tónlistarskólum með sjö aðildarfélög og um 11,5 þúsund félagsmenn. Áttunda aðildarfélag KÍ er Félag kennara á eftirlaunum, með rúmlega 2.200 félagsmenn.

Mynd 2.2. **Skipulag launafólks á vinnumarkaði**

Heildarsamtök launafólks halda utan um sameiginleg málefni aðildarfélaga og koma fram fyrir þeirra hönd. Samningsrétturinn til gerðar kjarasamninga liggur hjá hverju stéttarfélagi sem semur um kaup og önnur kjör en samningsumboðið er oft framselt til heildarsamtaka. Mikill meirihluti launafólks hér á landi er félagsfólk í stéttarfélagum sem eiga aðild að heildarsamtökum en mörg stéttarfélög standa þó utan heildarsamtaka. Helst eru þetta stéttarfélög háskólamenntaðra. Þeirra stærst eru Samtök starfsmanna fjármálafyrirtækja auk stéttarféлага ýmissa heilbrigðisstétta, svo sem lækna og hjúkrunarfræðinga. Ætla má að um 19 þúsund manns séu félagsmenn í stéttarfélagum utan heildarsamtaka.¹⁰ Þessu til viðbótar er sá hópur launafólks sem stendur utan stéttarféлага. Þeir sem teljast til þessa hóps semja beint við sinn atvinnurekanda og upplýsingar um fjölda þeirra eru af skornum skammti.

¹⁰ Þá er miðað við fjölda launafólks á kjörskrá í atkvæðagreiðslum um kjarasamninga frá apríl 2019 til ágúst 2022.

Helstu viðsemjendur stéttarfélaganna eru Samtök atvinnulífsins, fjármála- og efnahagsráðherra f.h. ríkissjóðs, Samband íslenskra sveitarfélaga og Reykjavíkurborg.

Samtök atvinnulífsins (SA) eru stærstu samtök launagreiðenda og tilheyra sex aðildarsamtökum. Með aðild sinni fela fyrirtæki SA gerð kjarasamninga fyrir sína hönd. Önnur minni félög atvinnurekanda, þar á meðal Félag atvinnurekanda og Samtök fyrirtækja í velferðarþjónustu, gera einnig kjarasamninga fyrir hönd félagsmanna sinna. Samkvæmt kjörskráum úr atkvæðagreiðslum má ætla að samningar SA nái til um 65% alls launafólks á öllum vinnumarkaðnum og til um 98% launafólks á almennum markaði.

Fjármála- og efnahagsráðherra gerir kjarasamninga fyrir hönd ríkisins og felur hann samninganefnd ríkisins, SNR, umboð sitt til gerðar kjarasamninga. Samninganefnd Sambands íslenskra sveitarfélaga, SNS, fer með samningsumboð fyrir hönd allra sveitarfélaga utan Reykjavíkurborgar sem semur að mestu leyti beint við sína viðsemjendur ef undan eru skildir kjarasamningar við Kennarasamband Íslands og Félag íslenskra hljómlistarmanna.

2.2.1 **Lagaumhverfi kjarasamninga**

Á almennum vinnumarkaði gilda lög um stéttarfélög og vinnudeilur nr. 80/1938. Þar kemur m.a. fram að stéttarfélög semji um kaup og kjör fyrir sína félagsmenn. Samningsumboð liggur hjá hverju stéttarfélagi fyrir sig samkvæmt lögum en ekki heildarsamtökum stéttarfélaga nema samkvæmt umboði aðildarfélaganna þeirra.

Heimild til boðunar verkfalla liggur einnig hjá stéttarfélögum en ekki heildarsamtökum fyrir þeirra hönd og verða ekki ákveðin án atkvæðagreiðslu félagsmanna hvers stéttarfélags.

Á opinberum vinnumarkaði gilda að sumu leyti aðrar reglur en þar gilda almennt lög um kjarasamninga opinberra starfsmanna nr. 94/1986. Löggin gilda um alla starfsmenn sem eru félagsmenn í þeim stéttarfélögum sem hafa heimild til þess að gera kjarasamninga samkvæmt lögum og eru ráðnir til starfa hjá ríki og sveitarfélögum eða stofnunum þeirra.

2.2.2 **Hlutverk ríkissáttasemjara**

Samkvæmt lögum skal ríkissáttasemjari annast sáttastörf í vinnudeilum. Samningsaðilar geta hvenær sem er óskað milligöngu eða aðstoðar sáttasemjara. Slitni upp úr samningaviðræðum aðila getur hvor um sig vísað deilunni til sáttasemjara.

Ríkissáttasemjari getur lagt fram miðlunartillögu til lausnar vinnudeilu. Miðlunartillögu skal leggja fyrir stéttarfélög launafólks, eitt eða fleiri saman og félög atvinnurekenda, eða einstakan atvinnurekanda eigi hann í vinnudeilu. Sáttasemjara ber að ráðgast við samninganefndir aðila áður en hann leggur fram miðlunartillögu en samninganefndir taka ekki formlega afstöðu til efnis hennar.

2.3 Kjarasamningar helstu fulltrúa atvinnurekenda

Frá því í mars 2019 til nóvember 2022 voru gerðir í kringum 330 kjarasamningar. Samningar á almenna markaðnum losnuðu flestir í lok október 2022 en gildistími meginþorra kjarasamninga hjá ríki og sveitarfélögum var til loka mars 2023. Ætla má að allt að 200 samningar milli aðila á almenna markaðnum verði framlengdir frá nóvember 2022, 60 á vettvangi ríkisins og 85 hjá sveitarfélögum.

Samtök atvinnulífsins gera að jafnaði rúmlega 140 kjarasamninga í samningalotu. Frá því í nóvember 2022 hafa samtökin gert 76 samninga beint við stéttarfélög innan ASÍ, fjögur við aðildarfélög BHM, 13 við félög innan BSRB og níu við stéttarfélög utan heildarsamtaka

Samninganefnd ríkisins gerir 53 samninga í yfirstandandi samningalotu, fyrir hönd ríkissjóðs. Þar af eru sjö við félög innan ASÍ, þar af einn við SGS þar sem 18 félög eru að baki 21 samningi við aðildarfélög BHM sem ná til 26 félaga, níu við aðildarfélög BSRB, einn við aðildarfélög KÍ og 15 við félög utan bandalaga.

Samtök sveitarfélaga gera samtals 63 kjarasamninga í yfirstandandi samningalotu. Gildistími 39 samninga var til 31. mars 2023 og gengið hefur verið frá 21 þeirra, þar á meðal níu við aðildarfélög BHM, fjórum við félög innan ASÍ, þremur við félög utan heildarsamtaka og tveimur við félög innan KÍ. 24 samningar hafa gildistíma til 30. september.

Reykjavíkurborg gerir 19 kjarasamninga beint við stéttarfélög. Þar af eru þrír samningar við félög innan ASÍ, tveir við félög innan BSRB, tíu við félög innan BHM og fjórir við félög utan bandalaga. Þá gerir Reykjavíkurborg fimm samninga við félög innan KÍ í samfloti við Samband sveitarfélaga og einn við Félag íslenskra hljómlistarmanna, sem er innan vébanda BHM. Samanlagt gera sveitarfélögin og Reykjavíkurborg því 85 kjarasamninga.

2.3.1. **Almenni markaðurinn**

2.3.1.1. **Samningar við stéttarfélög innan stærstu heildarsamtaka launafólks**

Flestir samningar á almennum vinnumarkaði runnu út 1. nóvember 2022. Fyrstu samningarnir í yfirstandandi lotu voru undirritaðir 3. desember 2022 milli Starfsgreinasambands Íslands, fyrir hönd 17 félaga, og Samtaka atvinnulífsins. Skömmu síðar sömdu VR, LÍV og samflot iðn- og tæknigreina við SA. Þessir samningar ná til ríflega 80 þúsund launamanna. Gildistími samninganna er frá nóvember 2022 til og með janúar 2024. Samningarnir lögðu línuna gagnvart öðrum samningum sem fylgdu á almenna markaðnum. Félag atvinnurekenda gekk einnig frá samningum við ríflega 1.200 félagsmenn VR, LÍV, RSÍ og Grafíu fyrir árslok 2022.

Helstu atriði kjarasamninga á almenna markaðnum

Í kjarasamningi SGS og SA var samið um 35 til 52 þúsund króna hækkun kauptaxta m.v. virka launaflokka. Það útleggst sem 9,5- til 13,1% hækkun launataxta. Mánaðarlaun þeirra, sem ekki eru á kauptöxtum, hækkuðu um 33 þúsund krónur. Hagvaxtarauka lífskjarasamnings, sem átti að koma til greiðslu 1. maí 2023, var flýtt og hann meðtalinn í taxa- og kauphækkunum og telst fullfndur. Aðrir samningar fylgdu þessari framkvæmd á hagvaxtarauka.

Í samningum VR, LÍV og samflots iðn- og tæknigreina við SA var samið um 6,75% almennar launahækkunir, þó að hámarki 66 þúsund krónur, frá 1. nóvember 2022. Launataxtar hækka hlutfallslega meira. Taxtahækkunir VR/LÍV voru á bilinu 9,7 til 13,0%, en 9,3 til 11,6% hjá iðn- og tæknifélögum.

Á árinu 2023 hafa Samtök atvinnulífsins gert 20 samninga til viðbótar við aðildarfélög ASÍ og 12 aðildarfélög BSRB. Félag flugmálastarfsmanna ríkisins, Leiðsögn og Sameyki eru þeirra fjölmennust. Þá lagði settur ríkissáttasemjari í deilu Eflingarstéttarfélags og Samtaka atvinnulífsins fram miðlunartillögu, sem kosið var um af félagsmönnum og aðildarfélögum hlutaðeigandi.¹¹ Niðurstöður kosningarinnar voru kunngjörðar 8. mars. Áður hafði ríkissáttasemjari lagt fram miðlunartillögu, sem ekki var borin upp til atkvæða. Samtök fyrirtækja í velferðarþjónustu hafa samið við u.p.b. 600 félagsmenn Sameykis og Sjúkraliðafélags Íslands.

Stuðningur stjórnvalda vegna kjarasamninga á almennum vinnumarkaði

Til að liðka fyrir gerð kjarasamninga sendu stjórnvöld frá sér [yfirlit yfir aðgerðir](#), sem eiga að styðja við markmið samninganna um að standa vörð um kaupmátt og líf skjör launafólks og skapa forsendur fyrir stöðugleika í efnahagsmálum, lækkun verðbólgu og vaxta. Sérstök áhersla er á aukin stuðning við barnafjölskyldur og uppbyggingu íbúðahúsnæðis.

2.3.1.2. Samningar við stéttarfélög utan heildarsamtaka

Samtök atvinnulífsins hafa gert átta samninga við félög utan stærstu heildarsamtaka á almenna markaðnum (fjölmennust eru Samtök starfsmanna fjármálafyrirtækja og Samband stjórnendafélaga). Samningarnir voru undirritaðir á tímabilinu 22. desember 2022 til 18. apríl 2023. Alls voru tæp sjö þúsund á kjörskrá.

2.3.1.3. Félag sjómanna, skipstjórnarmanna og vélstjóra

Samtök fyrirtækja í sjávarútvegi og Samtök atvinnulífsins skrifuðu undir kjarasamninga við helstu félög sjómanna, skipstjórnarmanna og vélstjóra um miðjan febrúar. Þessir hópar eru ýmist innan ASÍ eða utan heildarsamtaka. Samningar þessa hóps höfðu verið lausir frá árslokum 2019. Nýju samningarnir voru til 10 ára, með forsenduákvæði eftir fjögur ár. Samningarnir voru felldir í atkvæðagreiðslu í 22 af 25 félögum. Enn er því ósamið við meginþorra sjómanna og vélstjóra.¹²

2.3.2. Opinberi markaðurinn

Í febrúar 2023 gengu forsvarsmenn BSRB, BHM og KÍ saman til viðræðna við samninganefndir ríkisins, Reykjavíkurborgar og Sambands íslenskra sveitarfélaga um ákveðna meginþætti kjarasamninga. Sérstök áhersla var lögð á uppgjör samkomulags um breytingar á skipan lífeyrismála opinberra starfsmanna, frá árinu 2016, en í því er meðal annars kveðið á um að jafna laun einstakra hópa milli almenns og opinbers markaðar.¹³ Eins og áður segir var gildistími kjarasamninga á opinbera markaðnum almennt til marsloka 2023. Samningarí framhaldi af viðræðum heildarsamtaka á opinberum markaði hafa nær undantekningalaust verið til eins árs.

¹¹ Á kjörskrá Eflingar – stéttarfélags voru 21.669 manns og var kjörsókn 22,77%.

¹² Sjá [frétt](#) á vef ríkissáttasemjara, með niðurstöðum atkvæðagreiðslna.

¹³ Sjá 7. grein samkomulagsins [hér](#).

2.3.2.1. **Samningar á vegum ríkisins**

Í marslok náðist samkomulag við fjögur aðildarfélög BSRB áður en fyrri samningar runnu út. Þeir samningar ná til 4.992 aðila. Í apríl og maí hafa síðan 43 samningar bæst við, flestir við aðildarfélög BHM (20) og stéttarfélag utan heildarsamtaka (13). Alls hefur samninganefnd ríkisins gert kjarasamninga við fulltrúa tæplega 20 þúsund launafólks. Enn er ósamið við sex stéttarfélag.

2.3.2.2. **Reykjavíkurborg**

Samningur tók við af samningi þegar samninganefndir Reykjavíkurborgar og Sameykis skrifuðu undir kjarasamning þann 31. mars, sem nær til rúmlega 5.000 félaga. 14 aðrir samningar hafa síðan fylgt í kjölfarið en sex þeirra bíða staðfestingar í kosningu félagsfólks viðkomandi stéttarféлага.

2.3.2.3. **Samband íslenskra sveitarfélaga**

Samningar hafa náðst við þau fimm aðildarfélög innan ASÍ þar sem samningar runnu út í lok mars. Jafnframt hafa samningar náðst við ellefu af tólf stéttarfélagum innan BHM þar sem allir samningar runnu út í lok mars. Enn er ósamið við Félag íslenskra hljómlistarmanna. Innan KÍ eru þrír kjarasamningar sem renna út í lok mars. Samningar hafa tekist við Félag grunnskólakennara og Félag leikskólakennara. Enn er ósamið við Félag kennara og stjórnenda í tónlistarskólum. Þrír samningar í félögum utan bandalaga runnu út í lok mars og þeim er öllum lokið.

Innan BSRB eru ellefu stéttarfélag sem standa að fimmtán kjarasamninga sem runnu út í lok mars. Kjaradeilu vegna þessara samninga var vísað til embættis ríkissáttasemjara í byrjun apríl 2023. Atkvæðagreiðslur um fyrstu verkfallsaðgerðir félaganna hófust í lok apríl og tóku gildi þann 15. maí. Frá og með 5. júní hófust svo ótímabundin verkföll ríflega 3.000 félaga í 11 aðildarfélögum BSRB í 31 sveitarfélagi. Málsaðilar undirrituðu kjarasamning að morgni 10. júní. Í kjölfarið var öllum verkföllum frestað. Samningarnir bíða samþykktar félagsmanna við útgáfu KTN.

Tafla 2.1. Fjöldi samþykktra kjarasamninga eftir launagreiðendum og heildarsamtökum

	ASÍ	BHM	BSRB	KÍ	Utan heildarsamtaka	Samtals
Samtök atvinnulífsins	76	4	13	-	9	102
Ríki	5	20	8	1	13	47
Reykjavíkurborg	3	5	2	-	4	14
Sveitarfélög utan RVK	4	9	-	2	3	18
Aðrir aðilar	10		6	-	-	16
Samtals	98	38	29	3	29	197

Tafla 2.2. Fjöldi á kjörskrá samninga eftir heildarsamtökum og launagreiðendum

	ASÍ	BHM	BSRB	KÍ	Utan heildarsamtaka	Samtals
Samtök atvinnulífsins	105.580	20	1.600	-	6.955	114.155
Ríki	165	7.705	7.190	1.465	3.455	19.980
Reykjavíkurborg	2.125	355	5.190	-	130	7.800
Sveitarfélög utan RVK	140	1.760	-	7.315	165	9.380
Aðrir aðilar	1.205	-	1.270	-	-	2.475
Samtals	109.215	9.840	15.250	8.780	10.705	153.790

2.4. Undirbúningur næstu lotu kjarasamninga

Kjarasamningar SA og aðildarfélaganna ASÍ undir lok árs 2022 voru framlenging á lífskjarasamningi aðila sem gildi frá 2019 til 2022. Samningsaðilar töldu samninga styðja við kaupmátt launa og veita heimilum og fyrirtækjum fyrirsjáanleika á miklum óvissutímum. Samningunum var ætlað að byggja undir stöðugleika og skapa forsendur fyrir langtímasamning. Með framlengingu á lífskjarasamningnum var viðræðum um önnur atriði en launalið frestað. Fólu samningar þó í sér að markvisst yrði unnið að nýjum langtímasamningum með tímasettum verkáætlunum á samningstímabilinu og sú vinna hófst strax. Meðal verkefna er að fara yfir kjarasamningsákvæði varðandi aðbúnað og heilsu, vinnutíma ásamt sí- og endurmenntun.

Þar sem yfirstandandi kjaralotu er ekki að fullu lokið á opinberum markaði liggja endanlegar áherslur næstu lotu ekki fyrir.